

Beata Trzop*

W POSZUKIWANIU DOJRZAŁEJ TOŻSAMOŚCI: KIM SĄ KOBIETY I MĘŻCZYŹNI 50+ WE WSPÓŁCZESNYM SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM?

Wprowadzenie

Celem artykułu jest wyodrębnienie i charakterystyka elementów tożsamości dojrzałych kobiet i mężczyzn w fazie życia pomiędzy średnią i późną dorosłością z perspektywy badań socjologicznych. Podstawę opracowania stanowią badania prowadzone wśród kobiet i mężczyzn w wieku 50-69 lat, zamieszkujących województwo lubuskie. Tytułem wprowadzenia przybliżone zostaną wybrane koncepcje, stanowiące podstawę konceptualizacji badanej problematyki i sposób wyjaśnienia zgromadzonego materiału empirycznego.

Najbardziej ogólną osią rozważań jest problematyka cykliczności życia. W naukach społecznych często cytowaną jest propozycja Daniela Levinsona, która opiera się na założeniu, że życie człowieka stanowi pewną całość, swoisty cykl, w ramach którego istnieje uporządkowany układ następujących po sobie faz, zwanych erami¹. Biorąc pod uwagę przywołaną koncepcję można wskazać, że „dojrzały” Lubuszanin lokują się pomiędzy średnią a późną dorosłością. Trzeba jednak zaznaczyć, że koncepcja Levinsona obecnie nie do końca wydaje się odpowiadać na współczesne wyzwania związane z aktywną dojrzałością. Wyraźnie brak w niej granicy pomiędzy późną dorosłością a starzeniem. Badacze wskazują, iż dawna granica starości znacznie się przesunęła, zaś ustalanie jej arbitralnie nadal na poziomie 65. roku życia wskazuje na ignorowanie procesów demograficznych, w tym rosnącą liczbę osób długowiecznych. Propozycja polskiego socjologa – Zbigniewa Woźniaka wydaje się być bardziej użyteczna do wyjaśniania współczesnych zmian

***Beata Trzop** – doktor habilitowany nauk społecznych w zakresie socjologii, profesor nadzwyczajny, Uniwersytet Zielonogórski; zainteresowania badawcze: problematyka stylów życia, zjawisk zachodzących na pograniczu polsko-niemieckim, społeczno-kulturowych konsekwencji starzenia się społeczeństw, czasu wolnego i uczestnictwa w kulturze oraz zagadnienia z zakresu gender studies; e-mail: betrzop@poczta.onet.pl

¹Zob. w: D. J. Levinson, M. Levinson, *The Seasons of women's life*, Knopf, New York 1996; C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, tłum. J. Kowalczyńska, J. Radzicki, PWN, Warszawa.

demograficznych i związanych z nimi zjawisk aktywnego starzenia się. Badacz zaproponował nową sekwencję faz ludzkiego życia. Zgodnie z nią: lata 40-59 to lata środkowe; lata 60-79 to późna dojrzałość, zaś dopiero po 80. roku życia następuje starość (późna starość po 95. roku życia) (Woźniak 2004, s. 7-15).

Kluczowym pojęciem dla prowadzonych rozważań jest tożsamość. Dotyczy ona indywidualistycznej, ale i społeczno-kulturowej natury człowieka, jego potrzeb i wzorów interakcji, jak i psychologicznych mechanizmów funkcjonowania jednostki. W poszukiwaniu tożsamości badanych dojrzałych mieszkańców województwa lubuskiego (kobiet i mężczyzn) wykorzystana została koncepcja tożsamości Erika Eriksona, uwzględniająca trzy wymiary funkcjonowania człowieka. Opiera się ona ściśle na triadzie: *soma – psyche – ethos*, a tym samym wskazuje na nierozzerwalność sfery psychicznej, cielesnej i społecznej. Erikson zakłada, że wszystkie fazy cyklu życia są ważne dla formowania się tożsamości, do opisu której używa dwóch pojęć: tożsamość ego i tożsamość jaźni (Erikson 2002, s. 47). Zgodnie z koncepcją autora tożsamość jednostki jest formowana przez całe życie, co wiąże się z dynamizmem struktury tożsamościowej. Jej holistyczny charakter widoczny staje się także w przeprowadzonej analizie. Procesy biologiczne powodują nie tylko zmiany fizyczne, ale także wywołują określone postawy psychiczne wobec starzenia się, zaś pojawiające się na tym etapie życia role społeczne i wzory osobowe stają się społeczno-kulturowym obrazem dojrzałego człowieka.

Założenie metodologiczne

Próbując opisać proces kształtowania się tożsamości dojrzałej w ujęciu holistycznym (biologicznym, psychologicznym i społecznym) postawiono następujące pytania badawcze: Jaki jest stosunek badanych kobiet i mężczyzn do biologicznego wymiaru starzenia się? Jaka jest percepcja procesu starzenia się wśród badanych kobiet i mężczyzn, ich psychiczna dyspozycja do funkcjonowania w kolejnej fazie życia? Jakie są dominujące społeczne czynniki kształtujące tożsamość badanych? Klamrą spinającą poszukiwania komponentów tożsamości może być ostatnie pytanie: Czy w poszczególnych komponentach tożsamości dojrzałych kobiet i mężczyzn zachodzą różnice związane z płcią badanych?

W artykule zostały poddane analizie dane pochodzące z jakościowego badania, prowadzonego wśród kobiet znajdujących się przedziale wiekowym 50 - 64 lata oraz mężczyzn w wieku 55-69 lat, zamieszkujących województwo lubuskie.

Prezentowane w artykule ustalenia badawcze opisujące elementy tożsamości kobiety dojrzałej stanowią fragment analiz, szczegółowo prezen-

wanych w monografii *Dojrzałe, spełnione, niezależne? Kobiety 50+ w socjologicznym zwierciadle* (Trzop 2013). W niniejszym tekście zostały one zestawione z opisem struktury tożsamości dojrzałego mężczyzny. Proponowane interpretacje i rekonstrukcje procesu redefinicji komponentów tożsamości mężczyzn są pierwszym etapem analiz danych zebranych w ramach drugiego projektu badawczego.

Oba realizowane projekty badacze miały charakter badania jakościowego, lokującego się w metodologicznych założeniach metody biograficznej. Zgromadzony materiał empiryczny ma postać pisemnych opowieści biograficznych. Pierwszy z realizowanych projektów – *Kobiety dojrzałe – wybrane sfery życia: badanie prowadzone w 2012* szczegółowo został scharakteryzowany (metodologia badania, narzędzia, opis próby oraz charakterystyka badanych) w monografii B. Trzop (2013) *Dojrzałe, spełnione...* Na potrzeby niniejszego opracowania można wskazać, iż kobiety zaproszone do badania otrzymały narzędzie umożliwiające spisanie swej historii według następujących, ważnych dla badacza wątków: sytuacja zawodowa, sytuacja małżeńsko-rodzinna, kondycja zdrowotna, czas wolny, moda i uroda, działalność społeczna. Tak zakreślone obszary wiązały się z głównym celem projektu badawczego: stworzenie socjologicznego portretu kobiety dojrzałej z perspektywy wybranych sfer życia kobiet dojrzałych, w fazie życia pomiędzy średnią i późną dorosłością.

Ostatecznie zebrano 167 opowieści biograficznych. Wśród istotnych cech, które wzięto pod uwagę w trakcie rekrutacji były następujące kategorie wiekowe kobiet 50+ wg systematyzacji gusowskiej: 50-54 lata, 55-59 lat, 60-64 lata. Zaproponowana kategoryzacja wiekowa jest ściśle związana z procesami odnoszącymi się do kobiet lokujących się na przełomie średniej i późnej dorosłości oraz u progu późnej dorosłości. Wśród najważniejszych czynników należy tu wskazać schyłek bądź wygaśnięcie aktywności zawodowej (ostatnia z wymienionych kategorii wiekowych lokuje się już w wieku emerytalnym), zmiana sytuacji rodzinnej (skutkować realizacją nowych ról rodzinnych bądź modyfikacją już realizowanych) oraz biologiczne porcesy związane z klimakterem i menopauzą.

Drugie badanie: *Dojrzała mężczyźni we współczesnym społeczeństwie polskim – wybrane sfery życia: badanie prowadzone w 2014/2015 r.* – w metodologicznej warstwie zostało wzorowane na badaniach dotyczących kobiet dojrzałych, scenariusz badania dostosowano do specyfiki badanej płci, obszary badawcze zostały niezmiennione. Ostatecznie zebrano 110 opowieści biograficznych. Wśród ważnych cech w procesie doboru próby stanowiły podkategorie wiekowe badanych, usystematyzowane w trzech podgrupach 55-59 lat; 60-64 lata; 65-69 lata. Przesunięcie wiekowe w stosunku do ba-

danych kobiet związane jest przede wszystkim z późniejszą dezaktywizacją zawodową mężczyzn, co ma także wpływ na ich różne wymiary funkcjonowania. Prezentowane w niniejszym artykule analizy dotyczące drugiego projektu mają wstępny charakter.

Oba zrealizowane projekty dostarczyły danych o charakterze jakościowym, zaś opisany dobór próby do badania w uwzględnieniu wskazanych cech nie jest podstawą do generalizacji wniosków na całą populację, stanowi jednak pogłębiony opis pewnych trendów i zjawisk, które znajdują potwierdzenie w innych badaniach empirycznych (także o charakterze ilościowym; por.: Szukalski 2009; red. Mossakowska, Więcek, Błędowski 2012). Badani Lubuszanie (kobiety i mężczyźni), ulokowani w konkretnej fazie życia wykazują charakterystyczne dla tej kategorii wiekowej postawy i zachowania związane z procesem starzenia się, których jednym z interesujących poznawczo aspektów mogą być mechanizmy kształtowania się tożsamości ludzi żyjących w fazie pomiędzy średnią i późną dorosłością. Istotność tych procesów w trzech wskazanych obszarach może stanowić podstawę do redefinicji swej tożsamości, której w efekcie końcowym ma być nowa, dojrzała tożsamość.

Ustalenia empiryczne

„Dojrzała” tożsamość kobiet i mężczyzn 50+ – komponenty biologiczne

Pierwszy z wyróżnionych komponentów odnosi się do eriksonowskiego wymiaru *some*. Ze względu na dwie kategorie płci odnosić się będzie w prowadzonej analizie do różnych w swej biologicznej istocie procesów.

Klimakterium i menopauza jako wymiar biologiczny kształtujący tożsamość kobiet dojrzałych w świetle badań własnych

W wymiarze biologicznym najważniejszym procesem kształtującym kobiety dojrzałe jest klimakterium i menopauza². W świetle zgromadzonego materiału empirycznego można stwierdzić, że badane kobiety znają podstawowe objawy związane z menopauzą i przekwitaniem. Wiedza ta ma zarówno podłoże teoretyczne (pochodzące z różnych źródeł), jak i empiryczne. Jest to

² *Klimakterium* (od gr. *klimakter* – krytyczne lata życia) to przejściowy okres życia między fazą pełnej zdolności do prokreacji a jej ustaniem u kobiet lub znacznym zmniejszeniu jej u mężczyzn. Zmiany dotyczą całego układu hormonalnego, jego charakterystyka jest odmienna dla kobiet i mężczyzn. Wg badaczy okres przekwitania u kobiet trwa około 10 lat, występuje przeciętnie między 45. i 55. rokiem życia (w krajach zachodnich średnio w 51. roku życia, u Polek około 49. roku życia), a najbardziej znaczącym elementem jest *menopauza*, czyli ostatnia miesiączka. Oznacza ona zakończenie pracy jajników, a tym samym kres zdolności rozrodczych. Występuje przeciętnie ok. 51.-52. roku życia. (zob. w: red. Woynarowska, Kowalewska, Izdebski, Komosińska 2010).

wiedza podstawowa, jednak najważniejszą wydaje się kwestia, iż aktualnie jest ona powszechnie dostępna. Nie stanowi już tabu, nadal najczęściej ma charakter wiedzy przekazywanej pokoleniowo. Zebrane wypowiedzi wskazują na różnorodne źródła wiedzy i ich stosunek do procesu przekwitania. Oto kilka wybranych opinii³: *Na objawy menopauzy byłam niby przygotowana, ale oczywiście wydawało mi się, że to wystąpiło za szybko. Dużo czytałam o przekwitaniu. Pytałam mojego ginekologa, starałam się dużo wiedzieć rzeczy praktycznych, nie tylko fakty książkowe (k. 100). Ja swoją wiedzę na ten temat czerpię z kobiecej prasy, książek o zdrowiu, śledząc fora internetowe, rozmawiając z koleżankami, które menopauzę mają już za sobą lub są w jej trakcie. Po rozmowie ze swoją mamą, która ten proces przeszła bardzo łagodnie, mam nadzieję, że natura będzie dla mnie równie łaskawa (k. 94). W świecie w którym żyję nie trzeba szukać źródeł wiedzy na ten temat. Nie jest to temat tabu. O tym głośno mówią wszystkie środki przekazu, prasa, telewizja, Internet i oczywiście rozmowa o tym z koleżankami (k. 37).*

Wiedza o menopauzie i klimakterium nadal lokuje się w kręgu wiedzy kobiecej i wciąż jest obszarem doświadczenia kobiecego, podobnie jak ciąża, poród czy choroby „typowo kobiece”. Na jej popularyzację ma obecnie wpływ szeroko rozumiana prasa kobieca oraz fora internetowe kierowane do kobiet dojrzałych. Tym, co różni badane kobiety od kobiet ze starszych pokoleń, to dostęp do fachowej porady lekarskiej (od lekarza ginekologa bądź elementarna wiedza od lekarza rodzinnego). Jak wskazują wypowiedzi badanych kobiet – najważniejszym źródłem wiedzy są inne kobiety – w rodzinie, w pracy, w kręgu koleżeńskim. Buduje to obszar wspólnoty doświadczeń, przeżyć i podstawę do kształtowania nowej tożsamości kobiety w fazie klimakterium.

Biologiczny wymiar tożsamości kobiety dojrzałej wiąże się także z widocznymi objawami starzenia się. Mimo iż zmiany w wyglądzie fizycznym przede wszystkim wpływają na sferę fizyczną i wygląd zewnętrzny, to trzeba mieć świadomość, iż są także częścią przededefiniowania kobiecości i ustalania nowych wyznaczników kobiecości dojrzałej. Zmierzenie się z upływem czasu i starzeniem się wydaje się być o wiele bardziej dotkliwie dla współczesnych kobiet. Stosunek do procesu starzenia się badanych kobiet można określić w kilku strategiach: pogodzenia się z upływem czasu, lęku i strachu przed starością, braku zgody na zewnętrzne oznaki starzenia się czy też żalu i smutku po utraczonej młodości. Jak wskazuje jedna z badanych: *Nie mogę pogodzić się ze starością i starzeniem się. Staram się ścigać z upływającym*

³Wszystkie cytowane wypowiedzi badanych kobiet pochodzą z monografii autorki; zob.: B. Trzop, *Dojrzałe, spełnione, niezależne? Kobiety 50+ w socjologicznym zwierciadle*, Warszawa, 2013.

czasem, jestem żoną, ubieram się jak młodsze koleżanki, nie jestem aktywna, ale się postaram. Mam przekonanie, że nie mogę stanąć w miejscu, bo wtedy na pewno mój wiek mnie dopadnie (k. 127).

Konkludując, można wskazać, że na tym etapie życia czynniki biologiczne mają bardzo duży wpływ na kształtowanie się nowej tożsamości badanych – tożsamości kobiety dojrzałej. Obecny w popkulturze kult młodości nie wydaje się być frustrującym dla badanych kobiet, zaś biologiczny wymiar w postaci procesu starzenia zostaje zaakceptowany i przyjęty, co z jednej strony umożliwia koncentracja na nowych rolach rodzinnych, z drugiej zaś dostępne kosmetyki i demitologizacja procesu klimakterium i menopauzy.

Andropauza jako wymiar biologiczny kształtujący tożsamość dojrzałych mężczyzn w świetle badań własnych

Andropauza⁴ w literaturze przedmiotu nie jest taktowana jednak analogicznie do kobiecej menopauzy – nie jest procesem tak gwałtownym i nie powoduje ustania zdolności prokreacyjnych. Jednakże nieodłącznie związana jest z biologicznym starzeniem się organizmu, a powszechna wiedza na jej temat nadal stanowi obszar tabu. Z jednej strony interesowało mnie czy w ogóle samo pojęcie jest identyfikowane przez mężczyzn, z drugiej zaś strony czy objawy związane z andropauzą (nawet nienazwane *sensu stricte*) badani rozpoznają u siebie. Generalnie można wskazać, iż badani mężczyźni nie nazywają procesu męskiego przekwitania „po imieniu”. Używają najczęściej pojęć raczej odnoszących się do wybranych sfer starzenia się, unikając lub nie identyfikując tego z procesem andropauzy. Do sporadycznych można zaliczyć te wypowiedzi, w których słowo andropauza pada: *Byłem na to przygotowany. O andropauzie rozmawiałem głównie z kolegami. Mój bliski znajomy jest lekarzem, z nim zawsze mogłem i nadal mogę porozmawiać o wszystkim tym, co mnie martwiło i nurtowało, bez wstydu i zażenowania* (m. 44). *Byłem przygotowany na dolegliwości związane z procesem starzenia się i andropauzy, ponieważ rozmawiałem o tym ze swoim lekarzem, gdyż wiele na ten temat słyszałem i chciałem być w pełni świadomy tego co mnie czeka* (m. 63).

Ze wstępnych ustaleń analizy opowieści biograficznych badanych Lubu-

⁴Andropauza (z gr. *Andros* – mężczyzna, człowiek; gr. *pausis*, łac. *pausa* – przerwa) – w ujęciu biopsychospołecznym definiowana jako okres w życiu mężczyzny, średnio po 50. roku życia, zapowiadający zbliżające się wejście w okres biologicznej starości. Wiąże się z tym szeregiem możliwych dolegliwości we wszystkich sferach funkcjonowania jednostki (somatycznej, psychologicznej, seksualnej). Ma to przede wszystkim związek ze zmianami hormonalnymi. Sam termin andropauza bywa nadal dyskusyjny, gdyż nie eksponuje jednoznacznie właściwego charakteru zachodzących zmian biologicznych (por. w: Mędraś, Bablok 2004).

szan 55+ wynika, iż andropauza stanowi nadal temat tabu. Unikanie samego pojęcia jest konsekwencją psychologicznego mechanizmu obronnego. Mimo iż w autodiagnozie własnego samopoczucia pojawiają się symptomy andropauzy, w większości wypowiedzi sama nazwa się nie pojawia. Stosunek badanych do starości i starzenia się lokuje się już w psychologicznym wymiarze tożsamości.

„Dojrzała” tożsamość kobiet i mężczyzn 50+ – komponenty psychologiczne

Drugi z wyróżnionych komponentów odnosi się do wymiaru *psyche*. Ze względu na dwie kategorie płci odnosić się będzie w prowadzonej analizie do różnych w swej psychologicznej istocie procesów. W przypadku badanych kobiet wysuwają się dwa widoczne komponenty psychologiczne (choć powiązane ze sobą): kobiecość oraz seksualność. W przypadku mężczyzn na pierwszy plan w wypowiedziach badanych wysuwa się wyraźnie określona, psychiczna dyspozycja do procesu starzenia się.

Dojrzała kobiecość i seksualność – jako wymiar psychologiczny, kształtujący tożsamość kobiet dojrzałych w świetle badań własnych

Dla badanych kobiet szczególnie ważne wydaje się zawieszenie pomiędzy dwoma światami: światem ludzi młodych i światem ludzi starych. Funkcjonowanie pomiędzy tymi dwoma stanami wymaga wypracowania nowej koncepcji siebie. Może to sprowadzać się do rezygnacji z niektórych planów i celów oraz przeformułowania innych tak, by stanowiły bazę dojrzałego życia. Jest to jednak szczególnie trudne dla kobiet, gdyż kobiety podlegają wpływom podwójnych standardów starzenia się, sankcjonujących bardziej starość mężczyzn niż kobiet (por.: Trzop 2013).

Zebrane dane pozwalają stwierdzić, iż wśród czynników psychologicznych, wpływających na ostateczny kształt tożsamości, szczególnie ważna wydaje się być kategoria kobiecości w perspektywie kobiet dojrzałych. W ramach tej kategorii należy odnieść się zarówno do atrybutów związanych z seksualnością, jak i elementów związanych bezpośrednio z mentalnym przystosowaniem się do procesu starzenia.

Badane Lubuszanki zapytane o zagadnienia seksualności i relacji intymnych, nie odnoszą się bezpośrednio do nich. Wskazują raczej na relacje małżeńskie (uczucie miłości, szacunku i zrozumienia), koncentrują się bardziej na swych rolach rodzinnych (roli babci bądź roli żony w dojrzałym małżeństwie – bardziej skupionej na zaspakajaniu potrzeb bytowo-emocjonalnych niż intymnych), co może zilustrować poniższy cytat:

Przestałam postrzegać siebie poprzez cechy kobiecości, jestem raczej babcią, matką, sąsiadką, żoną [...]. W rodzinie w mojej społeczności lokalnej czuję

się niewidoczna, niepotrzebna (k. 39).

Okazjonalnie w zgromadzonych opowieściach można odnaleźć także pewien aspekt seksualny, wskazujący na rolę uczucia i relacji w dojrzałym związku: *Nasz związek i uczucie dojrzało. Nie jest to już młodzieńcza, szalona miłość, tylko dorosły związek, w którym jesteśmy partnerami i wspieramy się nawzajem. Nie znaczy to jednak, że uczucie wygasło – staramy się je podsycać cały czas* (k. 156).

Wymiar atrakcyjności fizycznej i seksualnej jako podstawy budowania nowej kobiecości można uznać za pomijany, bagatelizowany, wypierany, a tylko czasami jasno określony. Konsekwencje tych postaw widoczne są w przytaczanych wypowiedziach kobiet. Wypieranie tej sfery z życia, bagatelizowanie jej lub po prostu zaniedbanie (także poprzez zaniedbanie relacji z partnerem/mężem) skutkuje kryzysem kobiecości. W ten sposób droga konstruowania tożsamości kobiety dojrzałej staje się trudniejsza do pokonania.

W świetle zebranych danych można wskazać, iż nie istnieje zdefiniowany seksapil kobiety dojrzałej, zaś drugi z analizowanych elementów triady jest najmniej obecny w procesie kształtowania tożsamości kobiety dojrzałej. Trudności z opisem tej sfery z jednej strony związane są konsekwencjami starzenia się – wraz z utratą atrybutów fizycznych, kobiecość traci na znaczeniu. Z drugiej zaś jest to nadal temat tabu, seksualność i atrakcyjność dojrzałego wieku są trudne do diagnozowania.

Stosunek do procesu starzenia się jako wymiar psychologiczny, kształtujący tożsamość dojrzałych mężczyzn w świetle badań własnych

Charakter męskiego przekwitania, o wiele łagodniejszy i niezwiązany z utratą możliwości reprodukcyjnych, nie wpływa tak zdecydowanie na potrzebę redefinicji męskości. W warstwie psychologicznej badanych mężczyzn interesująca poznawczo okazała się gotowość na procesy starzenia się. Lektura zebranych wypowiedzi ukazała, że dominującą okazała się postawa buntu, niegotowości, nieprzyjmowania do wiadomości, że starzenie się może dotyczyć także mnie. Wypowiedzi poniżej pokazują stosunek badanych mężczyzn do wskazanej problematyki: *Upływ czasu nie wpłynął na moje samopoczucie psychiczne, zaś w sferze fizycznej czuję się trochę słabszy i mniej energiczny. Nie przygotowywałem się w żaden sposób na dolegliwości związane z procesem starzenia się, ponieważ mnie to jeszcze nie dotyczy* (m. 73). *Nigdy nie interesował mnie problem starzenia się, ani nie próbowałem czytać na ten temat, ani pytać kogokolwiek* (m. 1).

Starość nie jest dla mnie odczuwalna. Fakt, jest nieunikniona, ale po co się tym przejmować. Czuję się silny i nie mam na razie zamiaru przejmować

się starością i uczuciami jej towarzyszącymi (m. 43).

Akceptacja objawów starzenia się (jeśli jest deklarowana wprost, co zdarza się sporadycznie), może mieć także niejednoznaczny charakter. Mimo świadomości i obserwowalnych zmian biologicznych można wypierać sam proces, jak wskazuje na to poniższa wypowiedź: *Jak wcześniej wspomniałem akceptuję siebie takiego, jakim jestem. Jest czymś naturalnym, że mężczyzna w moim wieku ma siwe włosy, może mieć zmarszczki i ograniczenia sprawności fizycznej. Proces starzenia nie jest dla mnie jakimkolwiek problemem, więc nie odczuwałem nigdy jego etapów* (res. 50).

Stosunek mężczyzn do przekwitania i, szerzej, procesu starzenia się, wydaje się być istotnie odmienny od postaw dojrzałych kobiet. Z jednej strony ma to zapewne związek z innymi konsekwencjami zmian biologicznych, z drugiej jednak nie bez znaczenia pozostaje cała kwestia atrybutów męskości i postrzegania dojrzałych mężczyzn w kulturze. O ile dojrzałe kobiety znajdują siebie przede wszystkim w obszarze ról rodzinnych, o tyle ulokowanie dojrzałego mężczyzny w obrębie ról rodzinnych nie jest oczywiste. To raczej definiowane atrybuty dojrzałego mężczyzny mogą stanowić obszar analizy kolejnego wymiaru tożsamości dojrzałego mężczyzny.

„Dojrzała” tożsamość kobiet i mężczyzn 50+ – komponenty społeczno-kulturowe

Trzeci z wyróżnionych komponentów odnosi się do wymiaru *ethos*. Element ten w wypadku kobiet analizowany był z perspektywy nowych ról rodzinnych i społecznych. Stało się tak w wyniku dominującej deklaracji o prymacie tych ról nad pozostałymi sferami życia społecznego (deklaracja ta pojawiała się również w definiowaniu kobiety dojrzałej). Jak wykazała analiza, rola babci i rola matki stają się osią ich funkcjonowania. W życiu dojrzałych mężczyzn także pojawiają się nowe role – role dziadka, ojca dorosłych dzieci. Jednakże lektura wypowiedzi definiowania dojrzałego mężczyzny wskazała na zasadnicze różnice w tej kwestii. Badani mężczyźni nie postrzegają, z taką intensywnością jak kobiety, dojrzałości poprzez realizowane role rodzinne. Analizowanym komponentem o charakterze społeczno-kulturowym w ich wypadku stał się wzór osobowy.

Role społeczne kobiety dojrzałej – jako wymiar społeczno-kulturowy, kształtujący tożsamość kobiet dojrzałych w świetle badań własnych

We współczesnej socjologii zgodnie z podejściem socjologicznej teorii podmiotowości, człowiek nie jest traktowany jako istota bierna, poddana strukturze, w której funkcjonuje. Poprzez swą aktywność jednostka wytwarza struktury, wpływa na kształt rzeczywistości, w której żyje. Ujawniając swoją kreacyjną naturę (poprzez działania indywidualne i zbiorowe – zbioro-

wości, grupy interesu, ruchy społeczne) jednostka jednak odwołuje się do wcześniejszych norm, wzorów zachowań, podziałów społecznych, wzorów interakcji (por.: Sztompka 2005).

Można wskazać, że najważniejszym elementem budującym tożsamość kobiety dojrzałej są nowe na tym etapie życia role społeczne.

Omawiana problematyka odnosi się do ich roli w małżeństwie i budowaniu nowych relacji z mężem, budowaniu relacji ze swymi dorosłymi dziećmi, może odnosić się także do relacji, które kobiety dojrzałe mają z własnymi rodzicami.

Opisując jedną z najważniejszych ról kobiet dojrzałych⁵ odwołam się do roli rodzinnej – roli babci. Jej realizacja przejawia się w postaci dwóch skrajnych wzorów: babci tradycyjnej i babci nowoczesnej. Charakteryzując rolę *babci tradycyjnej* należy wskazać, iż niewątpliwie wnuki są na pierwszym miejscu jej obecnego życia. Wśród wielu ról rodzinnych, rola babci występuje na pierwszym miejscu. Babcia zastępuje rodziców bądź instytucje opiekuńcze – jest nianią na cały etat. Całe jej życie podporządkowane jest realizacji tych czynności opiekuńczych, nie ma własnych zainteresowań i własnego, odrębnego życia. W pełni poświęca swój czas (będąc na emeryturze, rencie lub będąc osobą bezrobotną) na opiekę nad wnukami, pomagając w ten sposób swoim dorosłym dzieciom. Zobrazować to można następującą wypowiedzią: *Na obecnym etapie życia najbardziej spełniam się chyba jako babcia. Mam pięcioro dorosłych już dzieci, więc rozpieszczam teraz moje wnuczki [...]. Czuję się także potrzebna przy pomocy w opiece nad wnukami, o co często prosi mnie córka. A ja robię o z przyjemnością. W ciągu dnia nie mam dużo czasu tylko dla siebie. Pochłaniają mnie obowiązki domowe* (k. 49).

Babcia nowoczesna hierarchizuje swą rolę jako jedną z wielu ról rodzinnych, nie wymieniając jej na pierwszym miejscu. Z uwagi na pracę zawodową, prace dorywcze bądź inne czynniki nie sprawuje regularnej opieki nad wnukami. Jest babcią od święta. Kocha swoje wnuki, jednak ma własne życie, własne pasje i zainteresowania. Często preferuje twórczy sposób spędzania czasu z własnymi wnukami bądź podkreśla swą nowoczesność poprzez nadążanie za wyzwaniem współczesnej cywilizacji i obyczajowości. Babci nowoczesne dzielą swoje życie pomiędzy byciem żoną/partnerką, byciem matką dorosłych dzieci, funkcjonowaniem w określonym środowisku zawo-

⁵Pozostałe role rodzinne kobiet dojrzałych szczegółowo opisane zostały w monografii B. Trzop *Dojrzałe spełnione...*; zob. również: B. Trzop, *Rola rodzinna babci i matki dorosłych dzieci jako społeczny komponent tożsamości współczesnych kobiet dojrzałych*, [w:] *Roczniki Socjologii Rodziny: Człowiek stary w rodzinie i społeczeństwie*, 2013, Tom XXIII.

dowym bądź towarzyskim czy realizacją swych pasji. Babcia nowoczesna mając czas dla siebie, dba także o swój wygląd i stara się podążać za trendami. Ten sposób realizacji roli babci mogą zobrazować wypowiedź jednej zbadanych kobiet: *Na obecnym etapie życia najważniejsza jest dla mnie rola żony i babci [...]. W domu spotykamy się systematycznie co niedzielę, z czego najszczęśliwsze są wnuki [...]. Co prawda jestem na emeryturze i właściwie czasu wolnego powinnam mieć dużo, ale jestem bardzo zaangażowana w społeczne życie UTW (w domu żartują, że jak pracowałam to w domu byłam więcej czasu niż na emeryturze). [...]. Poza domem wychodzimy na koncerty, na basen z wnukami, do teatru. Zawsze znajdę chociaż chwilę, aby spotkać się z koleżankami* (k. 98).

Analizowane szerzej we wskazywanej monografii role rodzinne dojrzałych kobiet uważam za fundamentalne w procesie kształtowania tożsamości kobiety dojrzałej. Wskazują na to między innymi wypowiedzi kobiet, które role rodzinne traktują jako warunek konieczny do uzyskania statusu kobiety dojrzałej. Wśród tych ról szczególną rolę zajmuje rola babci.

Wzór osobowy dojrzałego mężczyzny – jako wymiar społeczno-kulturowy, kształtujący tożsamość dojrzałych mężczyzn w świetle badań własnych

Mimo iż opisują siebie w roli ojca czy dziadka, to końcowa próba określenia dojrzałego mężczyzny rzadko odnosi się do pełnionych ról rodzinnych. Można ją raczej ulokować w obrębie pewnych oczekiwań i zasad, swoistego wzoru osobowego dojrzałego mężczyzny. Zatem to nie rola społeczna będzie tu w centrum analizy, a wzór osobowy, rozumiany klasycznie za Marią Ossowską. Autorka nawiązuje do etosu rozumianego dwojako: jako postulowany system norm i dyrektyw oraz jako osoba-wzorzec godny naśladowania. Zatem idąc tym tokiem myślenia możemy przyjąć, iż w tym opracowaniu wzór osobowy rozumiany będzie jako model idealnego członka danej grupy czy kategorii społecznej, spełniający określone wymogi związane z systemem aksjonormatywnym. Ponadto, wzór osobowy określają uznane w danej zbiorowości autorytety⁶.

Odwołując się zatem do zgromadzonych opowieści biograficznych badanych mężczyzn można wskazać, iż odwołują się oni do takich postaci jak: Lech Wałęsa, Jan Paweł II, Władysław Bartoszewski, Józef Piłsudski, Papież Franciszek, senator Zbigniew Romaszewski, Prezydent RP Lech Kaczyński, Włodzimierz Cimoszewicz, Profesor Bronisław Geremek, Premier Tadeusz Mazowiecki, Jacek Kuroń czy Adam Michnik. W sferze wymaga-

⁶Szczegółowe koncepcje dotyczące rozumienia i definiowania wzoru osobowego zawiera opracowanie Mariusza Kwiatkowskiego *Człowiek sukcesu ekonomicznego jako wzór osobowy w pierwszych latach transformacji systemowej w Polsce* (2013, s. 10-16).

nych przymiotów, wartości, norm przypisywanych wzorowi mężczyzny dojrzałego słowem kluczowym okazuje się *odpowiedzialność*:

Dojrzały mężczyzna to ten, który potrafi brać sprawy we własne ręce, jest odpowiedzialny za swoje czyny i potrafi ponieść ich konsekwencje. Szanuje swoich bliskich, pomaga im, rozwiązuje spory i problemy (m. 65). Dojrzały mężczyzna to: osoba odpowiedzialna, do której czuje się szacunek, autorytet (m. 90). Dojrzały mężczyzna to nie facet z zarostem, to ktoś kto jest odpowiedzialny za swoje czyny i jest świadomy tego co robi (m. 19).

Dojrzałość wpisuje się także w stereotypowe pojmowanie męskości, konieczność jej udowodnienia, usankcjonowanie przez swoje osiągnięcia lub niespełnienie poprzez niewypełnienie stereotypowych wyobrażeń: *Dojrzały mężczyzna to ten który całym swoim życiem udowodnił że jest mężczyzną (m. 78). Nigdy nie poczułem się spełniony jako mężczyzna, bo nie splotziłem syna ale wybudowałem dom i posadziłem drzewo (m. 43).*

Powyższą próbę rekonstrukcji wymiarów dojrzałej męskiej tożsamości należy traktować jako wstępny zarys do głębszych analiz.

Zakończenie

Wydaje się, iż w procesie budowania dojrzałej tożsamości kobiety mają bardziej wyraziste wymiary zarówno w sferze biologicznej, jak i społecznej. Okres klimakterium, zakończony menopauzą jednoznacznie wskazuje na zamknięcie pewnego etapu życia. Ten wymiar biologiczny jest już oswojony w masowej wyobraźni, poza kampaniami informacyjnymi w placówkach medycznych stał się także powszechnie obecny w masowym obiegu. Należy jednak zwrócić uwagę, iż w obiegu medialnym terminy klimakterium i menopauza taktowane są zamiennie, co niezgodne jest z ich medycznym opisem. Sam termin i to, co się za nim kryje, nie stanowi już tajemnej wiedzy, obszaru tabu. W odróżnieniu od badanych kobiet, wypowiedzi Lubuszan 55+ wskazują na to, iż męskie przekwitanie nie jest obecne w ich świadomości. O ile są w stanie zaakceptować uniwersalny termin starzenia się, o tyle samo pojęcie andropauzy (poza nielicznymi, wskazanymi w tekście wyjątkami) nie wpisuje się w ich myślenie o dojrzałym mężczyźnie. Ta tabuizacja w efekcie doprowadza do tego, iż łagodniejsze procesy starzenia się w pewnym momencie powodują ich bagatelizację, odrzucenie, nieakceptowanie. O ile w wypadku kobiet sfera *some* pozwala im przejść do kolejnego etapu życia, o tyle w wypadku mężczyzn jest ona wypierana lub przyjmowana do wiadomości fragmentarycznie. Można więc zaryzykować stwierdzenie, iż opisywany pierwszy wymiar kształtowania się tożsamości dojrzałej jednostki jest o wiele bardziej efektywny w wypadku kobiet niż mężczyzn.

Drugi wymiar – psychologiczny, został skonstruowany odmiennie dla

kobiet i mężczyzn. W wypadku kobiet seksualność i atrakcyjność stanowi psychologiczne wyzwanie uporania się z nowym ciałem, wymogami kultury, postrzeganiem samej siebie. Mimo iż jest istotnym elementem nowej dojrzałej tożsamości, to nadal w wielu wypadkach hamuje narodziny nowej seksualności, rodząc strategię wycofania i bycia niewidzialną. W omawianym wymiarze zupełnie w odmienny sposób przedstawia się kwestia męska. Ponieważ sam proces andropauzy, o wiele łagodniejszy, a nawet niedostrzegany i nienazywany przez mężczyzn nie ma takiego wpływu na ich postrzeganie siebie, uznałam, iż sfera seksualności (w ogóle nieobecna w zgromadzonych opowieściach) może nie stanowić zupełnie nowego doświadczenia. Mężczyznom w tym względzie zapewne pomaga kultura, nobilitując, a nawet uatrakcyjniając męską dojrzałość. Kluczowym w sferze *psyche* okazał się ich stosunek do procesu starzenia się, objawiający się przede wszystkim nieakceptacją. Niepogodzenie się z nim może w efekcie hamować proces kształtowania się dojrzałego mężczyzny. W świetle zgromadzonych wypowiedzi można uznać, iż Lubuszanie 55+ w tym wymiarze raczej wskazują na postawy wycofania. Ich bunt, mimo że nie ma podstaw racjonalnych, stanowi swoiste zaklinanie rzeczywistości, które de facto opóźnia kształtowanie się tożsamości dojrzałego mężczyzny.

Ostatni z opisywanym komponentów lokuje się w sferze *ethos*. W wypadku badanych kobiet ich centrum stanowią role rodzinne – nadal ważna rola rodzica dorosłych dzieci, ale szczególnie eksponowana rola babci. Jak wykazała analiza, to role rodzinne stanowią kręgosłup tej nowej tożsamości, zaś w wypadku babci tradycyjnej są po prostu przedłużeniem pierwotnych ról rodzicielskich. Z analizowanych wypowiedzi mężczyzn wynika, iż role społeczne, w tym szczególnie role rodzinne nie stanowią centrum ich identyfikacji. Za element konstrukcji posłużyły tu próby definiowania dojrzałego mężczyzny. Zestaw cech pożądaných, przypisywanych dojrzałemu mężczyźnie wpisuje się w pozostałości ogólnego patriarchalnego wzoru mężczyzny⁷, jest pewnego rodzaju pozostałością czy współczesną odmianą tradycyjnego modelu. Można postawić tezę, iż mężczyznom 55+ jest nadal łatwiej odwoływać się do tych neopatriarchalnych wzorów, nie popadają oni (jak ich młodszy koledzy) w tzw. tożsamościową nieadekwatność. Być może to ostatnie pokolenie tak naturalnie odwołujące się do tradycyjnych modeli, bez poczucia zagubienia. Wydaje się, iż właśnie to stanowi nieustannie główną oś ich tożsamości.

⁷O odpowiedzialności, opiekuńczości i zaradności pisał już Melosik (2006), odwołując się do badań nad ideałem mężczyzny.

Literatura

- BOKSZAŃSKI Z. (1989), Tożsamość, interakcja, grupa, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- ERIKSON E. (1963), *Childhood and Society*, W.W. Norton and Co. Inc., New York.
- ERIKSON E. (2002), *Dopełniony cykl życia*, tłum. A. Iwanowska, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań.
- KWIATKOWSKI M. (2000), Człowiek sukcesu ekonomicznego jako wzór osobowy w pierwszych latach transformacji systemowej w Polsce, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- LESZNIEWSKI T. (2008), Tożsamość jednostki w zmieniającym się społeczeństwie, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- LEVINSON D. J., DARROW K., KLEIN E., LEVINSON M., MCKEE B. (1978), *The seasons of man's Life*, Knopf, New York.
- LEVINSON D. J., LEVINSON M. (1996), *The Seasons of women's life*, Knopf, New York.
- MEŁOSIK Z. (2006), *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- MĘDRAŚ M., BABŁOK L. (2004), *Andropauza*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa.
- MOSSAKOWSKA M., WIĘCEK A., BŁĘDOWSKI P., (RED.) (2012), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce PolSenior*, Tremedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- TRZOP B. (2013), *Dojrzałe, spełnione, niezależne...? Kobiety 50+ w socjologicznym zwierciadle*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- TRZOP B. (2013), *Rola rodzinna babci i matki dorosłych dzieci jako społeczny komponent tożsamości współczesnych kobiet dojrzałych*, [w:] *Roczniki Socjologii Rodziny: Człowiek stary w rodzinie i społeczeństwie*, Tom XXIII.
- SZTOMPKA P. (2005), *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków.
- SZUKALSKI P. (2009), *Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- WOYNAROWSKA B., (RED.) (2010), *Biomedyczne podstawy kształcenia i wychowania*, PWN, Warszawa.

WOŹNIAK Z. (2004), W stronę zdrowia społeczności – socjologiczny kontekst nowej polityki zdrowotnej, [w:] Ruch „Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, Z. 1.

ZIMBARDO P. G., COULOMBE N. S. (2015), Gdzie ci mężczyźni?, PWN, Warszawa.

Beata Trzop

IN QUEST OF MATURE IDENTITY: WHO ARE WOMEN AND MEN 50+ IN MODERN POLISH SOCIETY

Keywords: femininity, masculinity, identity, senility, social roles.

The aim of this article is to identify and characterize, from the perspective of sociological research, the elements of identity of mature women and men in the stage of life between middle and late adulthood. Data analyzed in the article comes from two research projects: *Mature women – selected aspects of life*: research carried out in 2012, and *Mature men in modern Polish society – selected aspects of life*: research carried out in 2014 and 2015. Theoretical part refers to the concept of cyclicity of life by Daniel Levinson, and it presents Polish proposition by Zbigniew Woźniak. This part also refers to the concept of identity by Eric Erikson, which is strictly based on a triad: soma-psyche-ethos, thus indicating integrity of psychic, bodily and social spheres. In case of the people of Lubuskie province who took part in research (women and men), it is the time in their lives when changes take place. These changes result from many factors such as: phases of life they go through (crisis/breakthrough of middle life), biological processes shaping identity attitudes of a woman passing through the menopause and a man in the phase of andropause. Additionally, this is compounded by new social roles whose social stereotypes may cause dissatisfaction, rebellion, frustration. In this respect new family roles of grandmothers/grandfathers, parents of adult children, mature partners, and a role of mature person seem to be especially important. All these elements have been incorporated into characteristics of identity of mature women and men who took part in research, with reference to biological, psychological and social factors.